

KENYHERCZ RÓBERT

**A szláv helynévformánsok kölcsönzéséről
(az *-óc* végű helynevek a magyarban)**

It is widely known that derivation was the most frequent name giving method in the old Slavic languages, hence the Slavic loan names in the Hungarian toponymic system are also derived. Hungarian researchers have often studied the morphophonological adaptations of the formant of these names, e.g. Slav. *-ov* > Hung. *-ó*, Slav. *-ovъci* > Hung. *-óc*. However, despite the high number of Slavic loan names, these formants are not considered as Hungarian name formants. Nevertheless, in a Slavic–Hungarian bilingual environment it could be hypothesized that some of these name endings had become topoformants in the Hungarian name giving system as well. This paper focuses one of them, by discussing the interpretation of the Hungarian *-óc* name ending, which developed from Slav. *-ovъci* as a formant. In the present study, theoretical, chronological and onomatographical aspects are taken into account.

Keywords: Hungarian toponymic system, old Slavic languages, loan names, Hungarian onomastic formants

1. Közismert, hogy a szláv nyelvekben a leggyakoribb helynévalkotási mód a régiségben a helynévképzés volt. Ebből adódóan a szláv helynévformánsok kölcsönzése kapcsán elsősorban a szláv helynévképzőket, illetve a hozzájuk kapcsolódó magyar nyelvi folyamatokat kell megvizsgálnunk. Ezek magyarba történő adaptációjáról, például hogy az *-ov*-ból rendre *-ó*, az *-ovъci*-ből pedig *-óc* lett stb., a magyar névtani és nyelvtörténeti irodalomban több helyütt is lehet olvasni (vö. pl. Bényei 2012: 19, Kenyhercz 2013a: 64–65, 2013b: 39–43, Kniezsa 1943/2001: 10, 1960, Tóth V. 2001: 112, 120), ezért dolgozatomban a problémát most egy másik szempontból szeretném megközelíteni. A kölcsönzések kérdését továbbgondolva ugyanis felmerülhet annak a lehetősége is, hogy a szláv nyelvekből a tömeges névátvétel következtében nemcsak a képzett helynevek, hanem a nevekkel együtt – még ha megváltozott formában is – esetlegesen egyes szláv helynévformánsok is meghonosodtak a magyarban. Bényei Ágnes a magyar helynévképzésről írott könyvében ugyan azt írja, hogy az effélék a sok átvett név ellenére sem váltak a magyarban helynévképzővé (vö. 2012: 19), én azonban azt gondolom, mégis feltehetőek olyan körülmények, amelyek arra utalnak, hogy a kérdést – ti. hogy a magyarban vannak-e szláv e r e d e t ű helynévképzők – érdemes alaposabban is körüljárni.

2. A téma felvetésének, illetve cikkem megírásának a háttérében az áll, hogy egy ideje már a régi Szepes vármegye történeti-etimológiai szótárán dolgozom. S mivel a megye egyes részein már az ómagyar kortól kezdődően jelentős mértékű szláv–magyar nyelvi érintkezés mutatható ki, a készülő szótárba bekerülő nevek keletkezési körülményeinek a feltárásakor semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül az az eshetőség sem, hogy a két nyelv esetenként nem pusztán a lexikai kölcsönzések szintjén, hanem ennél összetettebb módon, a nyelvi rendszer más részeit érintően is hathatott egymásra.

A nyelvi érintkezések következtében végbemenő változások ugyanis nemcsak a szókészletet érinthetik, hanem – a lexikai kölcsönzésekkel szoros összefüggésben – a morfológiai rendszert is. S noha egy nyelv morfológiája meglehetősen zárt, mégis vannak olyan részei – elsősorban a szóképzés és a szóösszetétel –, ahol az idegen nyelvi hatások könnyebben meg tudnak jelenni (vö. Benkő 1987/1998: 201). Jellegzetesen többnyelvű területeken, mint amilyen a Szepesség is, mind a helynév-etimológiai kutatások, mind pedig az azokon alapuló nyelvi-etnikai rekonstrukció kapcsán számolnunk kell tehát a nyelvek kölcsönhatásának efféle következményeivel is. Mindennek a jelentőségét az alábbiakban egyetlen szláv képzőnek, az *-ovъci*-nak a példáján szeretném bemutatni. A választásomat elsősorban gyakorlati megfontolások indokolják.

2.1. A képzett helynevek dominanciája a szláv eredetű szepesi településnevek esetében is megmutatkozik, ám arányait tekintve közülük is kiemelkednek azok, amelyek az *-ovъci* képzővel alakultak. Az így létrejött nevek magas száma a Szepességben azonban egyáltalán nem meglepő, hiszen a szláv nyelvekben általában is ez az egyik leggyakoribb helynévképző, ráadásul a gyakorisága éppen az általam vizsgált keleti területeken, Szepesben, Sárosban, Abaújban, Zemplénben, illetve Ung megyében a legszembetűnőbb (vö. Kniezsa 1960: 22).

Az eredetileg az *-ovъ*, *-ova*, *-ovo* birtokosképzőből és a *-ъcbъ* népnévképzőből alakult *-ovъci* a mi szempontunkból érintett szláv nyelvben, a szlovákban az egyes számú *-ovec*, illetve a többes számú *-ovce* formában vált helynévalkotó formánssá (vö. Kniezsa i. h., Šmilauer 1970: 28–29). Kniezsa kronológiai megfigyelése alapján – amit az alábbiakban én magam is alá tudok majd támasztani – a felhasználásával alkotott nevek kezdetben a magyarban pusztán személynévből keletkezett helynevek szlovák megfelelői voltak, ám később – főleg Turócbán, Liptóban és Szepesben – az összetett magyar névtípusok párjaiként is előfordultak (vö. i. h.).

A szláv–magyar nyelvi érintkezésekre visszatérve elmondható az is, hogy a tárgyalt helynévképző a vele alkotott nevek átvétele során a magyarban általában nem őrizte meg az eredeti formáját, hanem rendszeresen *-óc*, illetve *-olc* lett belőle. Ez a folyamat kezdetben vélhetően még *-ovc* > *-ouc* > *-óc* (> *-olc*) szabályos hangfejlődésként következett be. Később azonban, miután a vokalizáció mint

hangváltozási tendencia erejét veszítette, és a nagyszámú átvett név hatására az *-ovьci* > *-óc* változás az érintett területeken jellegzetes, sőt mondhatni sztereotip szláv–magyar morfofonológiai párhuzammá vált, a név végi csere kétségkívül már nem hangfejlődéssel, hanem analogikusan, egyszerű szóvég-helyettesítéssel, egy lépésben következett be.

Mindezek alapján azt gondolom, az *-ovьci* különösképpen alkalmas a szláv helynévformánsok kölcsönzése kapcsán felmerülő kérdések tisztázására. Egyrészt gyakoriságából és produktívitasából adódóan a vele valamilyen módon összefüggésbe hozható nevekre elegendő adat áll rendelkezésünkre. Másrészt az ezt a képzőt tartalmazó nevek magyarba történő átvétele során rendre bekövetkező adaptáció többnyire már önmagában is magától értetődővé teszi az adatok valamely szláv vagy magyar nyelvhez való kapcsolását.

2.2. Az *-ovьci* > *-óc* változás esetében olyan markáns nyelvi párhuzamról van szó, amely nem csupán az egyes névalakok szláv vagy magyar nyelvű használatának az elkülönítését teszi lehetővé (vö. Kenyhercz 2013a: 64–65, 2013b: 39–43), hanem a nevek etimológiájának megfejtésekor is biztos kiindulópontot jelent. Így látszólag igen könnyű dolgunk van akkor, amikor egy *-óc*-ra végződő helynév keletkezését, illetve a létrejöttének hátterében sejthető nyelvi-etnikai viszonyokat kell megmagyaráznunk. Vegyük példaként a szepesi *Hotkóc* név esetét!

A névre vonatkozóan a következő régi adatok állnak rendelkezésünkre:

Hotkóc: 1293/1337/1378: *Hodcouch*, v. ~ *Hodkouch*, v. (Dl. 39634); 1342: *Hodchouch*, v. ~ *Hodcouch*, v. (Dl. 39657); 1412/1448/1462: *Hothkoncz* [ɔ: *Hothkouch*] (Df. 274357); 1421: *H[odk]olch* (Dl. 43493); 1438: *Hotkol* [ɔ: *Hotkoch*] (Dl. 39733); 1444: *Hotkoch*, de (Dl. 39750); 1471: *Hothkolcz* (Dl. 60821); 1472: *Hotkocz* (Dl. 39770); 1472: *Hotkocz* (Dl. 39772); 1474: *Hotkolcz* (Dl. 39774); 1538: *Hathkocz* (E 158/35: 5–42); 1564: *Hotkocz* (E 158/35: 271–375); 1567: *Hothkocz* (E 158/36: 3–17); 1570: *Hottkowcz* (E 158/36: 3–17); 1593: *Hotkocz* (E 158/35: 438–459); 1598: *Hotkowcze* (E 158/36: 3–17); 1599: *Hotkocz* (UC 117/77); 1635: *Hottkocz* (E 158/36: 50–103); 1715: *Hatkócz* (N 78); 1808: *Hotkócz vel Újmajor* h., *Hotkowce* s. (Lipszky).

Annyit már az adatok ismerete nélkül is el tudunk róla mondani, hogy a név a szlovákban jött létre **Hodkovec* ~ **Hodkovce* formában, ami aztán a magyarba átkerülve a névvég megváltozásával szabályosan *Hotkóc* lett. Az *-ovьci* képző elsődleges funkciójából adódóan az is jórészt biztosra vehető, hogy a helynév személynévi eredetű (vö. cseh. *Hodek* szn., le. *Godek* ~ *Godk* szn., vö. FNESz, *Hotkóc*, illetve 1274/1433: *Hudko* szn., RegArp. 2/2–3: 105, 1290: *Hotk* szn., RegArp. 2/4: 30). Egyetlen probléma merül csupán fel ennek az etimológiának a kapcsán, ami viszont a régi források jellegét tekintve többnyire áthidalhatatlannak bizonyul, mégpedig az, hogy az efféle nevek eredete kapcsán rendre kikövetkeztetett *-ovec/-ovce* végű névformákra legkorábban csak a 15. századtól

kezdődően vannak adataink (vö. Kenyhercz 2013a: 64, illetve 2013b: 39–40). E név esetében ráadásul a **Hodkovec ~ *Hodkovce* alak első biztos említése még későbbi, 1598-ból való. Azaz a név első megjelenését követő 300 évből egyáltalán nincs adatunk a magyar nyelvű változat etimonjaként feltételezett szláv névformára.

A *Hotkóc* név keletkezésének magyarázatával kapcsolatban fontos körülmény az is, hogy Hotkóc település – és ezzel együtt a név – nem nagyon lehet régebbi az 1293. évi első említésénél, hiszen sem a szomszédos Aranyas 1262-ből való, sem pedig a szintén szomszédos Rudna 1284-ben keletkezett határlevelében nem jelenik meg sem névvel, sem név nélkül. Fekete Nagy Antal A Szepesség területi és társadalmi kialakulása című munkájában úgy véli, hogy a birtok kialakulása ebből adódóan szinte biztosan a szepesi várföldek Bald comes általi rendezésével függ össze – lévén Hotkóc is a szepesi vár várjobbágyainak adományozott föld volt –, ami pedig a 13. század kilencvenes éveinek az első felére tehető (vö. 1934: 147). Esetünkben tehát valójában a létrejöttének pillanatától van adatunk a névre, ami a magától értetődő etimológia szerint szláv helynévképzővel alakult, azaz szlávok adták, viszont a rá vonatkozó források alapján úgy tűnik, hogy a területen élő magyarok azt lényegében a név keletkezésével egy időben átvették, a magyar nyelv sajátosságai szerint átalakították, hiszen a név innentől kezdve az iratokban háromszáz éven keresztül csak *Hotkóc* formában, magyar nyelven fordult elő. Azaz még egy emberöltőnyi távolságot sem lehet feltételezni a név keletkezése és a magyarba történő átvétele között, ami alatt a névadó lakosság kicserélődése vagy elmagyarosodása, s ezzel együtt a szöveget érintő változás végbemehetett volna. Így még ha a név valóban szláv névadóktól származik is, úgy tűnik, hogy a szláv névváltozattal tulajdonképpen egy időben a település magyar neve, a *Hotkóc* is megszületett.¹

A közvetlen etimológiai előzményként rekonstruált **Hodkovec ~ *Hodkovce* három évszázados lappangásának oka egyébként többféleképpen, ráadásul lényegüket tekintve egymást nem is kizáró módon magyarázható.

A legkézenfekvőbb közülük természetesen az, amire már a fentiekben is utaltam, hogy tudniillik a név ugyan a szlovákban keletkezett, de a magyar lakosság dominanciájából adódóan a 13-14. század fordulójától kezdődően már csak magyarul élt, s így természetesen a források is csak a magyar névváltozatot tartalmazzák. Ez esetben a későbbi szláv formák feltűnését a szláv ajkú lakosság

¹ Némi bizonytalanságot jelent ugyan, hogy az említett 1293-as oklevél kétszeres átírásban maradt csak fent, ami elvileg azt sem zárja ki, hogy csak 1337-ben vagy 1378-ban magyarította az írnok a nevet. Nem zárható ki, de a név későbbi adatai, illetve az *-ovcvi* képző okleveles előfordulásának kronológiája alapján egyáltalán nem tartható valószínűnek sem, hogy az 1293-as levélben *Hodkovec ~ Hodkovce* szerepelt volna (vö. Kenyhercz 2013a: 64, illetve 2013b: 39–40).

újbbli felülkerekedése, s a név magyarból szlávba történő visszavétele, egyúttal hangalakjának visszaszlávosítása magyarázhatja.

Van azonban ennél egy véleményem szerint sokkal meggyőzőbb s a nyelvi valóságot vélhetően hívebben tükröző magyarázat is. Egy korábbi írásomban arra próbáltam meg ráirányítani a figyelmet, hogy voltaképpen azért nem találunk régi adatot az *-ovbci* képzővel létrejött nevek eredeti szlávos végű formájára, mert a középkor nyelvi presztízsvizonyaiból, illetve a korszak helyneveit megőrző okleveles források normatörekvéséből adódóan a szláv névalakok azok magyar nyelven használatos variánsai mellett egyszerűen nem kerültek bele az iratokba (vö. Kenyhercz 2013a). Így – a fenti névhez visszatérve – ha élt is a település neve *Hodkovec* ~ *Hodkovce* formában a régiségben, az írnokok egyszerűen annak csak a magyar változatát, a *Hotkóc*-ot írták le. Nem lehet tehát kizárni, hogy a csak 1598-ban föltűnő, elsődlegesként feltételezett *Hodkovec* ~ *Hodkovce* névalak a létrejöttétől kezdődően folyamatosan használatban volt, s pusztán a nyelvtörténeti források jellegéből adódóan nem tűnik fel a korábbi idősza-kokra vonatkozóan. Továbbmenve akár még az is elképzelhető, hogy a magyaros névváltozat – különösképpen, ha a környéken nem is élt nagyobb számban magyarság – a magyar nyelvű beszélők ajkán tömegesen nem vagy nem nagyon, hanem – bizonyos hasonlóságokat mutatva a helynevek latinizálásának korabeli gyakorlatával – csak a hivatalos írásbeliségben volt használatos (vö. i. m.).

Az oklevélírók standardizáló törekvése, azt gondolom, megmagyarázhatja a *Hodkovec* ~ *Hodkovce* név fentebb vázolt látszólagos gyors átvételét és magyarosítását, ami így – még ha lényegét tekintve valóban átvétel is – nem feltétlenül szélesebb névhasználati körben jelent meg először. Ez esetben is kérdéses marad azonban, hogy a változtatás mögött közvetlenül kinek a nyelvi hatása is áll tulajdonképpen, azaz végső soron kinek a névhasználatát tükrözik a ránk maradt okleveles adatok.

E tekintetben talán lényeges momentum, hogy a *Hotkóc* név első említését tartalmazó 1293. évi oklevél a Petróczy család két ágának Petróc és Dubra határával kapcsolatos vitás ügye kapcsán keletkezett. Az ügy jellegéből adódóan feltételezhető, hogy ez alkalommal eleve már nem a helyben élő, adott esetben szláv ajkú lakosság, hanem inkább a birtokvitában érdekelt felek, azaz egyrészt Sygra Jaan-i Jaan fia Eugenius és testvérének Péternek a fia István, másrészt pedig Sygra Petri-i Péter fiai, Mihály és András lehettek az adatközlők (vö. Dl. 39634, illetve Fekete Nagy 1930: 195–196). Az efféle birtokjogi ügyek káptalani rendje alapján ez legalábbis valószínűbbnek tűnik, mintsem hogy az oklevélbe beleírt névalak a helyi lakosság nyelvhasználatát tükrözte volna. Ami természetesen nem zárja ki azt sem, hogy a nevet a helyben lakók ne ugyanígy használták volna, ám mégis egészen más összefüggésbe helyezi a név keletkezésével kapcsolatos fent említett körülményeket. Mindazonáltal az írnok közvetlen

nyelvi szerepe továbbra sem zárható ki, mert ha a Petróczyak esetleg a *Hodkovec* vagy a *Hodkovce* névformát használták is az eljárás során, az ügy lejegyzője ennek ellenére még megalkothatta annak hivatalos formáját, a *Hotkóc*-ot, azaz lényegében magyarosíthatta a nevet.

A magam részéről az okleveles gyakorlat normatörekvését önmagában is elégitőnek tartom az *-ovci* képzőt tükröző névformák hiányának magyarázatára. Az adatok és a korabeli szláv–magyar nyelvi érintkezések kiterjedtségének ismerete alapján viszont az ügynek adódik egy harmadik lehetséges interpretációja is. Az tudniillik, hogy a szepesi *Hotkóc* név valójában nem is egy szlovák név átvételének az eredménye, hanem már közvetlenül a magyarban, mégpedig egy személynév (l. fentebb) és az *-óc* összekapcsolásával jött létre.

A magyar szakirodalomban az *-óc* ilyen összefüggésben tudtommal nem jelenik meg, s az előzőek alapján ez a feltételezés látszólag nem is tűnik szükségszerűnek. Ugyanakkor a végződést érintő nyelvi folyamatok mind arra utalnak, hogy ennek a lehetőségét elviekben mégsem érdemes teljesen kizárni. Írásom további részében ehhez kapcsolódóan éppen ezért annak szeretnék utánajárni, lehetséges-e bizonyítani azt, hogy az *-óc* a magyarban helynévformánssá vált.

3. Az *-óc* helynévformánssá való értelmezéséhez elsőként azt kell tisztázni, hogy mit is tekintünk helynévformánsnak. Érdemes J. Soltész Katalin általánosabb névformáns-meghatározásából kiindulni. Ő azt írja, hogy az „egyes névfajtákra jellemző szóelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végzések a névformánsok szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglévők mintájára új neveket alkothat, a valóságban elő nem forduló neveket találhat ki, és ezeket a nyelvközösséggel valódi nevek gyanánt fogadtathatja el” (1979: 19, kiemelés tőlem, K. R.). Tóth Valéria ezzel a definícióval összhangban, de konkrétan a településnevekre vonatkoztatva az alábbi meghatározást adja: „településnév-formánsnak tekintünk minden olyan morfémát (legyen az földrajzi köznévi vagy toldalék-morféma), amely egy adott nyelvben valamely korszakban a településnévi státus nyelvi kifejezésére szolgál, és arra, hogy általa újabb és újabb településneveket hívjunk életre” (2008: 182, kiemelés tőlem, K. R.). Két feltételnek kell teljesülnie tehát ahhoz, hogy a magyarban az *-óc* végződést magyar helynévformánsnak tekinthessük: igazolni kell, hogy – még ha csak bizonyos korszakokban és bizonyos területeken is – egyértelműen jelölte a vele álló lexéma helynévi jellegét, s ezzel szoros összefüggésben bizonyítani kell, hogy segítségével új nevek is létrejöttek a magyarban.²

² A két feltétel – minthogy jórészt az egyikből következik a másik – természetesen nem különül el egymástól annyira élesen, mint amennyire a továbbiakban én majd szétvá-

3.1. Azt gondolom, az első kritérium teljesülésével kapcsolatban különösebb kételyek nem merülnek fel, hiszen ha egy adott területen adott időben nagy számban fordul elő sok ugyanolyan végződésű helynév, akkor a névhasználók számára az a hangszerkezeti minta – függetlenül attól, hogy a név végződése formáns-e vagy sem – szükségszerűen erősíteni s egyúttal jelölni is fogja az adott helynév névszerűségét. Ez a helynévjelölő funkció esetünkben az *-óc*-ra végződő nevek jelentősnek mondható aránya miatt – nemcsak a Szepességben, hanem más szláv–magyar vegyes lakosságú területeken is – már az ómagyar kortól kezdődően majdhogynem biztosnak gondolható.³

A pusztá gyakoriságon túl az érintett helynevek névszerűségét az *-óc*-hoz kapcsolódó nyelvi változások véleményem szerint még határozottabban alátámasztják. A viszonylag gyorsan sematizálódó *-ovъci* > *-óc* szóvég-helyettesítés ugyanis már önmagában egyértelműen arra utal, hogy a magyar névhasználók

lasztva tárgyalom őket. Történeti összefüggésben ugyanis egy adott elem helynévformáns voltára – főként ha már elveszítette a produktivitását – elsősorban a gyakoriságából, illetve az ebből következő helynévjelölő funkciójából tudunk következtetni. Ráadásul egy névelem gyakorisága az analógia révén adott esetben korábbi funkciótlanága ellenére is megteremtheti a formánssá válás feltételeit (vö. Bába 2013a: 108; 2013b: 33, 50; Bényei 2012: 26; Tóth V. 2008: 182–183). Dolgozatom célkitűzéséből adódóan, ti. feltételezhetjük-e, hogy egy *Hotkóc*-féle név a magyarban jött létre az *-óc* felhasználásával, mégis szükségesnek tartom a két kritérium különválasztását, de legalábbis a kettő közül a formánsok névalkotó funkciójának a hangsúlyozását.

³ Engel Pál Magyarország a középkor végén című munkájában tárgyalt szepesi települések közül 30 neve végződött *-óc*-ra: *Baldóc, Beharóc, Brutóc, Busóc, (Daróc), Danisóc, Domanyóc, Zsákóc, Buglóc, Haligóc, Harakóc¹, Harikóc², Helcmanóc, Hencóc ~ Hincóc, Hotkóc, Hrisóc ~ Risóc, Janóc, Kissóc, Lefkóc, Mateóc¹, Mateóc², Petróc, Primóc, Ragyolc, Roskóc, Ruszkinóc, Orlóc, Vikartóc, Vitkóc, Vojkóc* (vö. 2001). Ez a 30 név – a régi Szepes vármegye településneveinek kb. 13%-a – a középkorra vonatkozóan az *-óc* végződés névjelölő funkciójának feltételezéséhez véleményem szerint elegendőnek tűnik. A fenti nevek között szereplő *Daróc* lexéma noha etimológiai szempontból nincs összefüggésben az *-ovъci* képzővel (vö. FNEsZ, *Daróc*), a hangalakja alapján beleillik az *-óc* végű helynevek csoportjába, s mint ilyen, kétségtávol erősítette a hasonló nevek helynévi jellegét. – A középkori utáni időszakban az efféle nevek aránya némiképp növekszik a Szepességben. Különösen a 16–17. század fordulóján tűnik fel sok település *-óc*-ra végződő névváltozata, de még Lipszky János névtárában is 38 ilyen névalak található: *Baldócz, Beharócz, Brutócz, Buglócz, Busócz, Danisócz, Dományócz vel Dományfalva, Gánócz, Haligócz¹, Haligócz², Harikócz, Helcmanócz, Hotkócz vel Újmajor, Hrisócz, Janócz, Kisócz, Kolenócz, Komárócz, Lefkócz, Matejócz¹, Matejócz², Matyasócz, Ordzovány vel Ragyócz, Petrócz, Pikócz vel Pikfalva, Piszarócz, Polyanócz vel Polyanka, Primócz, Roskócz, Ruszkinócz, Svábócz¹, Svábócz², Ugovszka vel Ugócz, Vikartócz, Vilócz, Vitkócz, Vojkócz, Zsakarócz* (vö. Lipszky).

tisztában voltak azzal, hogy az *-ovcé*-ra végződő szlovák helynév azáltal válik magyar helynévvé, hogy a vége *-óc*-ra változik. Azaz egy-egy ilyen átvétel során elsősorban hangszerkezeti, ám egyúttal névrendszertani szempontból is megtörtént az adott név adaptációja. Ráadásul az elsődleges *-ovъci* > *-óc* változáshoz képest az *l* inetimologikus betoldódásával gyakran létrejövő *-olc* névvégek a tárgyalt végződés névjelölő funkcióját még egyértelműbbé teszik.⁴ Az *-olc*-ra végződő lexémák kapcsán Tóth Valéria ugyanis azt írja, hogy ez a szóvég jellegzetesen helynévi fonológiai típusnak tekinthető, hiszen az efféle hangszerkezet közsavakban alig fordul elő, helynevekben viszont igen gyakori (vö. 2004: 454–457).

3.2. A második feltétel teljesülése, ti. hogy az *-óc* nemcsak helynévjelölő funkcióval bírt a régiségben, hanem új helynevek létrehozásában is részt vett, az előző kritériumnál nehezebben igazolható. Véleményem szerint viszont korántsem azért, mert biztosan nem bírt efféle sajátosságokkal. Az etimológiai módszerek és a középkorra vonatkozó forrásaink ugyanis együttesen sem biztosítanak elégséges támpontot annak az eldöntésére, hogy például a *Hotkóc* név a magyarban már közvetlenül az *-óc* személynévhez való hozzákapcsolásával, vagy pedig egy *-ovъci* helynévformánssal alakult szláv helynév adaptációjával jött-e létre. Hiszen egy kikövetkeztetett *-ovec/-ovce* végződésű szláv névforma elsődlegességét az adatok hiánya önmagában értelemszerűen még nem zárja ki. Minthogy egy-egy konkrét esetre vonatkoztatva a létét sem bizonyítja automatikusan az, hogy máshol esetleg léteznek hasonló szláv nevek. Az tehát, hogy az *-óc* segítségével a magyarban jöttek-e létre helynevek, pusztán az etimológia segítségével nem bizonyítható, ugyanakkor elviekben nem is cáfolható. Egy efféle döntés ugyanis szükségszerűen az *-óc* helynévalkotó formánsként való értelmezésének az elfogadásán, illetve annak az elvetésén alapulna.

Ezért, azt gondolom, a kérdést csak akkor lehet többé-kevésbé tisztázni, ha az egész problémát nem eseti etimológiai ügyek soraként, hanem tágabb névrendszertani összefüggésbe helyezve értelmezzük, ami esetünkben a régi magyar névrendszert, illetve annak a változását jelenti. Ennek szemléltetésére kövessük végig három szepesi település – Zakárfalva, Kolínfalva és Svábfalva – nevének alakulástörténetét!

4. Talán meglepőnek tűnhet a fenti példák kiválasztása, hiszen keletkezése szempontjából egyik név sem hozható közvetlenül összefüggésbe az *-ovъci* képzővel. Azonban – ahogy azt az alábbiakban látni fogjuk – a későbbiekben mégis mindhárom valamilyen módon kapcsolatba került vele.

⁴ A 15. század középső harmadában a fent tárgyalt *Hotkóc* név esetében is megjelennek az *l*-et tartalmazó névformák (l. az 1421., az 1444., az 1471., az 1474. és talán az 1438. évi adatait).

4.1. Zakárfalva birtoklástörténeti szempontból valószínűsíthetően valamikor 1282 után alakulhatott ki, nevét pedig Fekete Nagy szerint a telepítő soltészről kapta (vö. 1934: 135). Ehhez képest első fennmaradt adata viszonylag kései.

Zakárfalva: 1336: *Villa Zakeri* (Dl. 83212); 1368/1435/1552: *Villa Zakery* (Dl. 5647); 1374/1435/1552: in *Sakery* (Dl. 5647); 1390: *Sakar* (Df. 269085); 1477: *Sakaar* (Dl. 26716).

Ómagyar kori adatai a név puszta személynévi eredetére utalnak, ugyanakkor nem zárható ki az *-i* helynévképzővel való létrejötte sem. A latin genitivusi szerkezetbe foglalt első két adata ugyanis önmagában nem teszi lehetővé a mögötte meghúzódó népnyelvi névforma rekonstrukcióját (vö. Bényei 2012: 77–78, Hoffmann 2004: 31–37). E tekintetben az 1374-re vonatkozó *in Sakery* adat a név képzővel való keletkezését erősítheti, egyéb adatai fényében ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy – ha nem tévesztésről van szó – a mögötte álló *Zakeri* névalak az elsődleges puszta személynévi forma *-i* képzővel való átmeneti bővülésének az eredménye. E kérdés megválaszolása azonban szempontunkból nem perdöntő jelentőségű. Lényegesebb momentum, hogy a név az ómagyar kor végéig megőrizte egyrészes formáját.

Kolinfalva puszta személynévi eredete kevésbé valószínű, ám első előfordulásai alapján ezt a lehetőséget sem lehet teljesen kizárni (vö. Bényei i. h., Hoffmann i. h.).

Kolinfalva: 1317/1430: *Villa Colin* (Df. 281727); 1358: *Villa Colini* (Dl. 4716); 1403/1403: *Kolenfalua*, de (Dl. 70736); 1412/18. sz.: *Kolonfalva* (Dl. 71605); 1452/ Más.: *Kholinowitz* (Dl. 14576); 1494/18. sz.: *Colinsdorf* alias *Kolinfalva* (Dl. 24992); 1511: *Kwlynfalwa* (Df. 274355).

Az viszont a későbbi adatok alapján világosan kitűnik, hogy – ha esetleg eredetileg puszta személynévből keletkezett is a név – a 15. századtól kezdődően már kizárólag a magyar *-falva*, illetve a német *-dorf* utótaggal álló formái lehetnek használatosak.⁵ Azt, hogy birtokosáról vagy soltészéről kapta-e a nevét, nem lehet pontosan megállapítani, mert közvetlen telepítéséről nincsenek adatok, s a *Kolin* személynevet a Szepességben ekkoriban sokan viselték (vö. Fekete Nagy 1934: 134–135).

⁵ A *Kholinowitz* adatot tartalmazó oklevél csak újkori másolatban maradt fenn. S mivel a település nevének ezen változatára az első adatok – e forrást kivéve – csak a 17. század második felére vonatkozóan jelennek meg (vö. 1672: *Kolynovicz*, UC. 49/26), nem zárható ki, hogy ez a névforma inkább az újkori másolat idejének névhasználatát tükrözi, s így az eredeti iratban valószínűsíthetően inkább *Kolinsdorf* vagy *Kolinfalva* állhatott.

Svábfalvát a források szerint egy német hospes telepítette (vö. Fekete Nagy 1934: 208). Kiss Lajos ugyan a település nevét közvetlenül a telepítő származására utaló *sváb* népnévből eredezteti (vö. FNESz, *Svábfalva*), talán az sem zárható ki, hogy az mégis személynévi fokon keresztül alakult pusztá személynévi névadás eredményeképpen.

Svábfalva: 1294/1317/1323: *Suap* (Df. 39975); 1330/1420: *Villa Sueui* (Dl. 74883); 1414/1414: *Slbap* [ɔ: *Swap*] (Dl. 60588); 1471: *Swapp* (Dl. 74940); 1509: *Sowapffalwa* (Dl. 74984); 1512: *Swap* ~ *Swapffalwa* (Df. 262879).

A település adatai alapján megállapítható, hogy a 16. században kialakult névnek a *-falva* utótaggal bővült formája is, ami egy ideig az eredeti egyrészes *Sváb* névalakkal párhuzamosan élt.

Összefoglalva mindhárom névről elmondható, hogy középkori adataik elsősorban magyar névadókra és névhasználókra utalnak, noha Kolinfalva esetében a német nyelvű névhasználatot tükröző névformák is adathozhatók.⁶ Szempontunkból azonban jóval több tanulsággal szolgál e nevek ómagyar kor utáni fejlődése.

4.2. Svábfalvához hasonlóan szintén elég későn, de Zakárfalva esetében is megjelentek a *-falva* utótagú névváltozatok, amelyek azonban nem sokáig létezhetek, mert a 16. század első harmadában föltűnő *Zsakaróc* névalak a 17–18. század fordulójára egyeduralkodó formává vált.

Zakárfalva: 1538: *Zakal* (E 158/35: 5–42); 1567: *Zakarffalwa* (E 158/36: 3–17); 1570: *Zakarffalwa* (E 158/36: 3–17); 1598: *Zakarfalwa* (E 158/36: 3–17); 1636: *Zakarocz* ~ *Zakarfalwa* (UC 7/175); 1647: *Zakarfalua* (E 158/35: 460–478); 1682–83: *Zakarocz* (UC 50/17); 1696: *Sakarocz* (E 158/35: 460–478); 1715: *Zacharócz* (N 78); 1808: *Zsakarócz* h., *Schakarowitz* g., *Žakarowce* s. (Lipszky).

Kolinfalva kapcsán – noha más kronológiával – hasonló folyamat állapítható meg. Esetében a 16–17. század fordulójára tehető a *-falva* utótagú névalakok eltűnése, és a *Kolonóc* névforma általánossá válása.

Kolinfalva: 1538: *Kolynfalwa* (E 158/35: 5–42); 1544: *Kolinfalwa* (E 158/35: 5–42); 1564: *Kolinfalwa* (E 158/35: 271–375); 1598: *Kolinfalwa* (E 158/36: 3–17); 1638: *Colinovecz* ~ *Kolinowecz* (UC 49/24); 1647: *Kolonocz* (E 158/35: 460–478); 1696: *Kolonocz* (E 158/35: 460–478); 1715: *Kolonocz* (N 78); *Kolenócz* h.; *Kohlsdorf* vel *Kolenitz* g., *Kolenowce* s. (Lipszky).

És végül Svábfalva esetében is bekövetkezett ez a fajta változás, azaz a *-falva*-ra végződő alakokat a 16. század közepére felváltották az *-óc* végű névformák.

⁶ A település német nevének középkori használatát valószínűsíti az is, hogy Kolinfalva – kezdetben legalábbis biztosan – a szász egyetemhez tartozott (vö. Df. 281727).

Svábfalva: 1538: *Swap* (E 158/35: 5–42); 1544: *Swapfalwa* (E 158/35: 5–42); 1549: *Swab* (E 158/35: 49–106); 1555: *Schwabsdarf* (E 158/35: 185–269); 1557: *Suabffalwa* (E 158/35: 185–269); 1564: *Schwabesdorff* (E 158/35: 271–375); 1567: *Swabowecz* (E 158/36: 3–17); 1570: *Swabocz* (E 158/36: 3–17); 1572: *Swabowecz* (E 158/36: 105–162); 1576: *Sswabocz* (E 158/36: 105–162); 1593: *Swabolcz* (E 158/35: 438–459); 1598: *Swabocz* (E 158/36: 3–17); 1647: *Svabocz* (E 158/35: 460–478); 1696: *Svabocz* (E 158/35: 460–478); 1715: *Svabolcs* (N 78); *Svábócz* h., *Schwabsdorf* g., *Sswábowce* s. (Lipszky).

Mindhárom esetben világosan látszik tehát, hogy a korábbi egyrészes elnevezéseket felváltó *-falva* utótagú alakok a 16–17. század fordulóján fokozatosan háttérbe szorultak, s helyettük az *-óc* végződésű névformák terjedtek el.

A neveket érintő változás a következőképpen foglalható össze:

<i>Zsakár(i)</i>	→	<i>Zsakárfalva</i>	→	<i>Zsakaróc</i>
<i>(Kolin)</i>	→	<i>Kolinfalva</i>	→	<i>Kolonóc</i>
<i>Sváb</i>	→	<i>Svábfalva</i>	→	<i>Svábóc</i>

1. ábra

4.3. A fenti három név szerkezetének párhuzamos fejlődése korántsem véletlen. A nevek változása kapcsán ugyanis általánosságban elmondható, hogy nem egymástól elszigetelt, véletlenszerű folyamatokról van szó, hanem egy név többnyire a névrendszer egyik összetevőjeként, a teljes rendszertől nem függetlenül változik meg. Ezzel összefüggésben szeretném a figyelmet ráirányítani az alábbi névrendszertani párhuzamra.

Tóth Valéria a településnevek változástipológiájáról írott munkájában a nevek szintaktikai szerkezetének fejlődési irányai között bemutat egy olyan típust is, amely esetében egy kétrészes név formáns szerepet betöltő földrajzi köznévi lexémája kicserélődik egy képzőformánssal, pl. *Jánostelke* > *Jánosi*, *Szentesháza* > *Szenteske* (vö. 2008: 92–95). Mindennek szempontunkból azért van különös jelentősége, mert az előzőekben tárgyalt szepesi nevek kapcsán bekövetkező *-falva* > *-óc*-féle változást, azt gondolom, morfológiai szempontból nem nagyon lehet másként értelmezni, mint a Tóth Valéria által névrész > névelem cserének nevezet folyamatként, amely során egy formáns értékű lexéma, a *-falva* lecserelődik egy ugyancsak formáns szerepű képzőmorfémára, az *-óc*-ra. Amennyiben ezt az értelmezést helytállónak fogadjuk el, akkor az közvetetten ugyan, de az *-óc* helynévformáns jellegét bizonyítja – legalábbis a 16–17. századra vonatkozóan, amikor ez a tendencia a Szepességben számos név szerkezetét megváltoztatta. Hiszen – mint az Tóth Valéria meghatározásából egyértelműen kitűnik – a névrész > névelem csere lényegét tekintve formáncsere (vö. i. m. 92). Ezért ahhoz,

hogy a *-falvá*-t a települések nevében az *-óc* felválthassa, az *-óc*-nak a változás idején a magyarban formánsként kellett funkcionálnia.⁷

Mindezek alapján azt gondolom, ha etimológiai eszközökkel nem is, a nevek változásának a nyomon követésével az *-óc* helynévformánsként való értelmezése bizonyíthatónak tűnik, hiszen a fenti példák alapján világosan kiderül, hogy – még ha másodlagosan is, de – új neveket lehetett a segítségével létrehozni. Ennek fényében pedig az *-óc* a helynévformánsok kapcsán megfogalmazott második kritériumnak is megfelel.

A *-falva* > *-óc* változás kapcsán ugyanis szinte biztosra vehető, hogy az *-óc* végű névalakok megjelenésének hátterében nem az áll, hogy a *-falva* utótagú neveket használó magyar lakosság egyszerűen feladta a település általa addig használt nevét, és helyette inkább átvette az ott lakó szlávoktól az ő *-ovec*-ra vagy *-ovcé*-ra végződő névváltozatukat, ezzel egy időben pedig a névvégződést a magyar névrendszer sajátosságainak megfelelően átalakította *-óc*-ra, s onnantól kezdve már ilyen formában használta. Egy efféle, több szempontból is indokolatlannak tűnő feltételezés helyett sokkal valószínűbbnek tartom, hogy esetünkben a magyar névhasználat folytonossága mellett egyszerűen egy olyan magyar névrendszerbeli változásról van szó, aminek az okai között kétségtelenül nemcsak belső fejlődési tendenciákat, hanem a szláv névrendszer lokálisan erős hatását is feltételezhetjük.

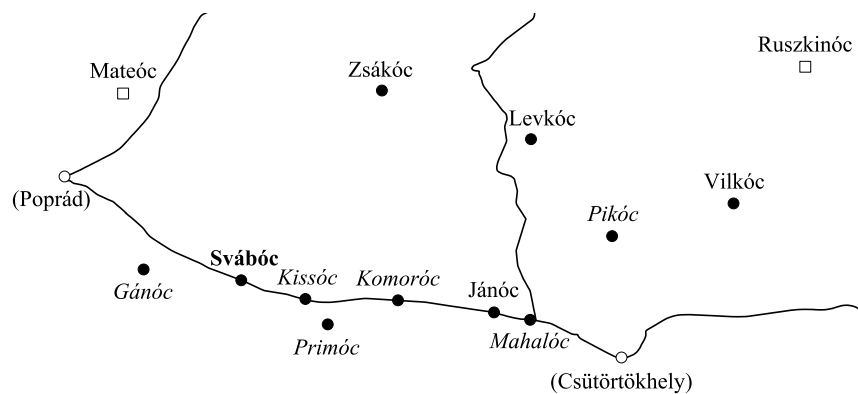
A folyamat magyarázata során ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a 15. századtól kezdődően az iratokban egyre gyakrabban tűnnek fel a *-falvá*-ra vagy *-óc*-ra végződő, vélhetően főleg magyar használatú nevek *-ovec*/*-ovce* végű, vélhetően főleg szláv használatú párjai is. Ám mivel – mint arra korábban már utaltam – ez a szlovák névtípus eleinte a puszta személynévi, később pedig a *-falva* utótagú magyar nevek szláv variánsa volt, a tárgyalt három magyar településnév eredetét és változását figyelembe véve egyáltalán nem zárható ki, hogy már korábban is léteztek ezek a névformák. A forrásokban való megjelenésük hátterében viszont, azt gondolom, nem csupán az oklevelek számának megszorodása, a kancelláriai vagy hiteleshelyi gyakorlat megváltozása, hanem – ezekkel párhuzamosan, s részben ezek kiváltó okaként – a vármegyében uralkodó nyelvi-etnikai viszonyok átrendeződése állhat. Ez pedig valamilyen mértékben a helyi magyar névrendszerre is hatással kellett, hogy legyen.

⁷ Tóth Valéria hasonló érveléssel bizonyítja a sokak által elsősorban birtokjelnek tartott *-i* helynévképző funkcióját (vö. 2008: 184–185). Az pedig, hogy az általam tárgyalt változás nem belső folyamatok következtében, hanem vélhetően a szlovák nyelv hatására következett be, pusztán annyit mutat, hogy jelen esetben egy meglehetősen sajátos, erősen többnyelvű környezetben lezajló átalakulásról van szó.

Póczos Rita szerint különböző nyelvek névrendszereinek tartósabb érintkezésekor a névintegráció kapcsán megjelenhet az ún. interferencia is, amely „a nyelvi kontaktus következtében fellépő, érvényben lévő normáktól való eltérést jelenti” (2010: 46). Ez az interferencia bizonyos esetekben olyan erős is lehet, hogy az érintkező nyelvek (név)rendszerében is jelentősebb változásokat eredményez, azaz nemcsak az egyes neveket, hanem a névalkotási modelleket, azaz a névalkotási szabályokat és a névalkotó formánsokat illetően is változásokat eredményezhet (vö. i. m. 46–47).⁸

Ezt az idegen nyelvi hatást esetünkben tovább erősíthette az a körülmény is, hogy Szepes vármegyében – ahogy erre korábban már utaltam – a tárgyalt változás idején már egyébként is sok volt *-óc* végű helynév, azaz a név végi *-falva > -óc* cseréje nem csupán a közvetlen szláv névpár, hanem a szepesi magyar névrendszer – igaz, szintén szláv hatásra kialakult – általános jellege is analógiás hatást gyakorolhatott. Az analógia működésének a feltárásához a továbbiakban ezért érdemes a kérdést szűkebb értelemben vett névföldrajzi összefüggésben tárgyalni.

4.4. Azon túl, hogy Szepesben már a középkorban is elég sok *-óc* végű helynév volt, a 16-17. századra ezek száma jelentősen megszorodott, hiszen a bemutatott *-falva > -óc* változás nem csak a tárgyalt három nevet érintette. Az alábbi Svábfalvára és környékére vonatkozó térkép azt mutatja be, hogy ez a folyamat nemcsak általánosságban, vármegyei szinten, egymástól (országúton) száz kilométernyi távolságban lévő helyek nevében következett be, hanem lezajlása konkrétan egy-egy kisebb-nagyobb névközösséghez köthető.

1. térkép

⁸ L. pl. a szláv eredetű német *-itz* képzőnek és alakváltozatainak az esetét (vö. Póczos 2010: 48).

A térképen fekete ponttal jelöltem Svábfalvát (Svábócot) és azokat a közeli településeket, amelyek esetében az ómagyar kor utáni időszakban hasonló névfejlődés következett be. Fehér négyzettel azok a szintén közelben lévő helységek szerepelnek, amelyek *-óc*-ra végződtek ugyan az újkor elején, de ez a végződésük feltehetően nem a *-falva* > *-óc* változás következtében alakult ki.⁹

A kiemelt terület összességében sem túlságosan nagy, megközelítőleg 100 km², ami talán nagyobb annál, hogy esetében egységes névközösségről beszélhessünk, de minden jel arra mutat, hogy a területen lakók – legalábbis a településnevek szintjén – jól ismerhették egymás neveit, mivel az idők során folyamatos kapcsolatban állhattak egymással.¹⁰ Egyrészt a régiségben sem volt olyan természeti vagy közigazgatási határ, ami e helyeket elválasztotta volna egymástól. A térképen ábrázolt települések nem egy áthatolhatatlan hegy két oldalán feküdtek, hanem többségük a Poprádot Szepescsütörtökkel, illetve Lőcsével összekötő út mellett terült el.¹¹ Ráadásul a legsűrűbben települt középső terület az ún. kis vármegye része volt, ami Szepesen belül vármegyei szintű autonómiával bíró körzetként létezett már a 12. századtól, az 1200-as évek végétől pedig saját hiteleshellyel is bírt, aminek a központja a mai Szepescsütörtök volt. A dőlten szedett települések közvetlenül is ennek az ún. lánzsásszéknek az irányítása alá tartoztak, ami a hétköznapi gyakorlatban azt jelentette, hogy a helyi birtokosok rendre részt vettek egymás peres ügyeiben. Ezen túl az egyházak – elsősorban a római katolikus egyház – filiális beosztása is a fenti helyek lakóinak szorosabb kapcsolatára enged következtetni.¹²

⁹ A térkép a névrendszertani változás egy fokának, az *-óc* végű nevek elterjedésének a tömegességét kívánja szemléltetni, ezért egységesen minden településnek az *-óc*-ra végződő formáját tüntetem fel rajta. Egyébként sem kizárt azonban, hogy volt olyan időszak, amikor a fenti névalakok – még ha csak variánsként is – egy időben léteztek. Ennek egyértelmű bizonyítását az adatolás töredékessége nem teszi lehetővé, mint ahogy erről később még szólni fogok. Azt ugyanis figyelembe kell venni, hogy néhány név esetében a *-falva* utótagú variánsok csak rövidebb időre szorultak háttérbe.

¹⁰ Hoffmann István meghatározása szerint névközösségen többé-kevésbé egy kisebb település lakosságát értjük (vö. 1993/2007: 39), ugyanakkor a fent tárgyalt terület – noha nem egyetlen település névanyagát érinti –, a hegyvidéki fekvésének adottságai-ból adódóan kisebb, mint egy nagyobb alföldi település.

¹¹ Az út már „ősidők óta” létezett mint hadi út (vö. Hradsky 1895: 13–14). A térképen ábrázolt terület méreteit jelzi az is, hogy Poprád és Szepescsütörtök közötti szakasza mindössze 14 km. Ezen az úton kívül jelöltem még a Poprádról Késmárkra, illetve a Mahálfalváról (Mahalócról) Késmárkra vezető viszonylag nagyobb utakat is.

¹² 1693-ban például Farkasfalva filiája volt Levkfalva (Levkóc) és Pikfalva (Pikóc), Szentandrás egyházához tartozott Kissóc, Komaróc és Mahálfalva (Mahalóc) (vö. Hradsky 1895: 144–145).

Ilyen körülmények között nem tűnik valószínűnek, hogy 11 esetben, közel azonos időben, azaz lényegében a 16. század második felében, de egymástól teljesen függetlenül, minden esetben közvetlenül a dominánssá váló szláv ajkú lakosság hatására menjen végbe a település meglévő magyar nevének a szláv névváltozatra történő cseréje, illetve ezzel együtt magyarrá formálása. Mindez annak a fényében sem tűnik igazán valószínűnek, hogy az adatok tanúsága szerint több esetben is élt még a magyar *-falva* utótagú név, amikor az *-ovce* végű névváltozatok az iratokban is feltűntek, s velük egy ideig párhuzamosan élve majd csak akkor tűntek el, amikor az *-óc* végződésű adatok is megjelentek. Azaz az *-óc* sokkal inkább a *-falvá*-t látszik lecserélni, mintsem az *-ovcé*-t. Egyébként pedig ha már olyan erős szláv hatást feltételezünk, amely a települések magyar nevének egyszerű megszűnéséhez vezethetett, sokkal inkább az lett volna a várható következmény, hogy – a hivatali írásbeliség mindenféle standardizáló törekvése ellenére – az iratokban a nevek eredeti hangszerkezetükkel, az *-ovce* végződést megtartva válnak általánosan használt névformákká, s nem jelenik meg az *-óc*-ra végződő magyar változatuk. A folyamat fenti értelmezésére kiváló példát adhat Gánfalva (Gánóc), Hisfalva (Kissóc), Jánfalva (Jánóc) és Vilkfalva (Vilkóc) adatsora.¹³

Gánfalva: 1504: *Ganfalva* (Máriássy 81); 1521: *Ganovecz* (Df. 262869); 1539: *Ganfalva* (Wagner 1: 230); 1563: *Ganfalva* seu *Ganocz* (Wagner 3: 193); 1647: *Ganocz* (E 158/35: 460–478); 1696: *Ganocz* (E 158/35: 460–478); 1715: *Ganócz* (N 78); 1808: *Gánócz* h., *Gansdorf* g., *Gánowce* s. (Lipszky).

Hisfalva: 1506: *Hisfalva* (Máriássy 131); 1511: *Hysowecz* (Dl. 39806); 1512: *Hysfalwa* (Máriássy 132); 1521: *Hysfalwa* (Df. 262869); 1551: *Hyssfalva* (Hradszky 1895: 20); 1598: *Kyssocz* (E 158/36: 3–17); 1808: *Kisócz* h., *Kischensdorf* g., *Kyssowce* s. (Lipszky).

Jánfalva: 1544: *Janowecz* (Hradszky 1884: 69); 1548: *Janussoffcze* (E 158/35: 5–42); 1549: *Janosfalwa* (E 158/35: 49–106); 1554: *Janouicz* (E 158/35: 107–184); 1557: *Janowycza* (E 158/35: 185–269); 1559: *Jankffalwa* (E 158/35: 271–375); 1564: *Janowcze* (E 158/35: 271–375); 1567: *Janowcze* (E 158/36: 3–17); 1593: *Janocz* (E 158/35: 438–459); 1598: *Janowcze* (E 158/36: 3–17); 1635: *Janocz* (E 158/36: 19–27); 1647: *Janocz* (E 158/35: 460–478); 1696: *Janocz* (E 158/35: 460–478); 1715: *Janócz* (N 78); 1808: *Janócz* h., *Johannsdorf* g., *Janowce* s. (Lipszky).

Vilkfalva: 1501: *Vilkfalva* alias *Konczmanni* (Fekete Nagy 1930: 187); 1538: *Welfalwa* (E 158/35: 5–42); 1549: *Wylkfalua* (E 158/35: 49–106); 1567: *Welkowecz* (E 158/36: 3–17); 1593: *Wylkocz* (E 158/35: 438–459); 1598: *Wylkowcze* (E 158/36:

¹³ Félkövérrel a magyar használatúnak tekinthető adatok vannak kiemelve. Egy-egy adat nyelvhez kapcsolásának a kérdéshez részletesebben l. Kenyhercz 2013b: 32–45.

3–17); 1635: **Wylkocz** (E 158/36: 19–27); 1696: **Vilkocz** (E 158/35: 460–478); 1715: **Vilkócz** (N 78); 1808: **Vilkócz** h., *Kuntzensdorf* g., *Wilkowce* s. (Lipszky).

Utóbbi két település esetében jól láthatóan kirajzolódik az is, hogy az *-ovce* végű névalakok szinte biztosan a magyar nevek szláv párjaként foghatók el, mintsem átmeneti magyar nevekként, hiszen az *-ovcé*-ra végződő variánsok előbb a *-falva* utótagú nevekkel, majd később az *-óc* végűekkel álltak párhuzamban. És így a változás esetleges *-falva* > *-ovce* > *-óc* iránya talán ki is zárható.

Egy másik település, Izsákfalva (Zsákóc) adatsora e tekintetben azért is különösen érdekes, mert esetében a szláv hatás kevésbé tűnik jelentősnek, lakosai a középkor fordulóján még talán többségében szászok voltak (vö. a hely német *Eisdorf* névváltozatának dominanciáját),¹⁴ s – talán ezzel összefüggésben – a névben csak később regisztrálható a tárgyalt jelenség. Azaz nem elképzelhetetlen, hogy a névváltozás itt már nem is a szláv, hanem közvetlenül az átalakuló magyar névrendszer hatására következett be. A ma használatos *Žakovce* majd csak Lipszky-nél fordul elő először mint a település szlovák neve.

Izsákfalva: 1462: *Villa Issac alias Eysdorff* (Wagner 1: 278); 1544: **Issak** (Hradszky 1884: 69); 1626: *Eissdorff, Isaakffalva* (E 158/36: 28–49); 1635: **Isakfalua** (E 158/36: 19–27); 1639: **Szakocz** alias **Izakffalwa** (Csáky 709); 1647: **Isakfalua** (E 158/35: 460–478); 1696: **Sakocz** (E 158/35: 460–478); 1715: **Zakócz** (N 78); 1808: **Zsákócz** h., *Eisdorf* g., *Žakovce* s. (Lipszky).

Más oldalról érdemel figyelmet Primfalva (Primóc) esete, ahol az adatok tanúsága alapján jóval markánsabban érvényesülhetett a szláv nyelvű névhasználat hatása, s ezzel összefüggésben az sem tűnik kizártnak, hogy az egész folyamat, a *-falva* > *-óc* változás a többi településhez képest valamivel korábban mehetett végbe. A kutatás jelenlegi fázisában azonban erre vonatkozóan döntő erejű adatok sajnos nem állnak rendelkezésünkre.

Primfalva: 1411: **Prynfalua** (Df. 266935); 1544: *Primowce* (E 158/35: 5–42); 1564: *Primowcze* (E 158/35: 271–375); 1567: *Primowecz* (E 158/36: 3–17); 1570: **Prymocz** (E 158/36: 3–17); 1572: *Prymowecz* (E 158/36: 50–103); 1576: **Prymocz** (E 158/36: 105–162); 1578: *Primowecz* (E 158/36: 163–260); 1588: **Prymocz** (E 158/36: 163–260); 1598: **Primocz** (E 158/36: 3–17); 1622: **Prymocz** (E 158/35: 460–478); 1647: **Primocz** (E 158/35: 460–478); 1715: **Primócz** (N 78); 1808: **Primócz** h., *Primsdorf* g. *Přjmowce* s. (Lipszky).

¹⁴ Az *Eisdorf* névváltozat önálló, betűhív adatait – mivel nem tartoznak a vizsgált változás körébe – nem közlöm. Azt viszont, hogy a 16. század második felében jóval gyakrabban fordult elő, mint a magyar *Izsákfalva* vagy *Zsákóc*, jelzi, hogy a következő évek adóösszeírásaiban csak a német nevét közlik a források: 1549, 1550, 1552, 1553, 1554, 1555, 1557, 1559, 1564, 1565, 1566, 1572, 1574, 1578, 1582, 1588, 1593, 1596 (E 158/35–36).

A változás összességében azonban inkább az előzőekben bemutatott települések nevének a fejlődéséhez, sem mint Primfalváéhoz hasonlóan folyhatott le. A további érintett települések adatai a következők:

Komárfalva (Komaróc): 1464: *Komarfalua* (Dl. 39759); 1659: *Komorfalva* (UC 50/13); 1710: *Komarocz* (UC 39/90).

Levkfalva (Levkóc): 1480: *Lewkfalua* (Szent-Iványi 63); 1598: *Lewkocz* (E 158/36: 3–17).

Mahálfalva (Mahalóc): 1598: *Machalfalwa* (E 158/36: 3–17); 1639: *Machalfalva* (Csáky 709); 1651: *Mahalocz* (Igló 60); 1710: *Machalfalva* (UC 39/90); 1808: *Machalfalva* h., *Machelsdorf* g., *Machalowce* s. (Lipszky).

Pikfalva (Pikóc): 1497: *Pykffalwa* (Dl. 63875); 1584: *Pikfalva* (A 131/1k1070. cédula); 1598: *Pykowcz* (E 158/36: 3–17); 1808: *Pikócz* vel *Pikfalva* h., *Picksdorf* g., *Pikowce* s. (Lipszky).

Az alábbi ábra azt foglalja össze, hogy az érintett települések nevében megközelítőleg mikorra tehető a *-falva* > *-óc* változás, azaz melyik évre vonatkozóan adathozható elsőként a település *-óc*-ra végződő formája:¹⁵

- 1563: Gánfalva > Gánóc
- 1570: Primfalva > Primóc
- 1570: Svábfalva > Svábóc
- 1593: Jánfalva > Jánóc
- 1593: Vilkfalva > Vilkóc

¹⁵ A fenti adatok kapcsán azt azonban mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy egyes települések esetében a kései évszámok nem feltétlenül a változás kései lefolyására utalnak. A középkor utáni idősakra vonatkozóan felhasznált forrásaim ugyanis elsősorban az adók beszédésével összefüggésben keletkezett iratok. A lándzsásfalvak privilégialis helyzetükből adódóan ezért például a dikális összeírásokból rendre kimaradtak. Ahol mégis szerepelnek, ott is csak mint mentességet élvező településeket sorolják fel őket. Mateócról pedig azért áll rendelkezésemre kevés adat, mert mint a tizenhárom Lengyelországnak elzálogosított szepesi város egyike 1773-ig szintén nem szerepel a magyar királyság különböző összeírásaiban. Természetesen a családi oklevéltárak újabb kori részének a feldolgozásával lehetne szaporítani a rájuk vonatkozó adatokat, de azok hozzáférhetősége és rendezettsége össze sem hasonlítható a Mohács előtt idősakra vonatkozó részekkel, így jelen kutatás esetében a vizsgálatba vonásuk – attól a néhánytól eltekintve, amelyik a szakirodalomban valamilyen módon mégis hozzáférhető – túlságosan is lelassította volna a munkát. Komaróc esetében nem privilégialis vagy birtoklástörténeti okai vannak az adatok hiányának: a település a középkor után elpusztásodott, így a különböző adó- és úrbéri összeírásokban értelemszerűen nem volt indokolt a feltüntetése.

1598: Hisfalva > Kissóc
 1598: Levkfalva > Levkóc
 1598: Pikfalva > Pikóc
 1639: Izsákfalva > Zsákóc
 1651: Mahálfalva > Mahalóc
 1710: Komárfalva > Komaróc
 1723: Villa Mathaei, Matzdorf > Mateóc
 1740: Ruszkin, Riesdorf > Ruszkinóc

2. ábra

5. Azt gondolom, a fent elmondottak mindenképpen támogathatják az *-óc* magyar helynévformánsként való értelmezését. Annyit azonban már az általam elvégzett vizsgálat alapján is biztosan meg lehet állapítani, hogy mivel az *-óc* végződés tömegesen és rendszerszerűen csak szláv–magyar vegyes lakosságú területeken jelent meg, formánssá alakulása is kizárólag ezeken a területeken feltételezhető. Különösebb kockázat nélkül kijelenthető ugyanis, hogy a tárgyalt jelenség nem terjedt túl a szlávság által is lakott területeken, azaz az *-óc* szélesebb körben biztosan nem vált magyar helynévképzővé. Néhány további kérdés ezzel kapcsolatban azonban még mindenképpen tisztázásra szorul.

5.1. Önmagában már a *-falva > -óc* változás területi és időbeli körülményeinek feltárásához is alaposabb, több megyére kiterjedő kutatásra lenne szükség. Az ugyan már felületesebb vizsgálódás alapján is kiderül, hogy hasonló irányú folyamat más megyékben is felfedezhető, pl. *Ádámfalva > Adamóc* (Trencsén vm.), *Modrafalva > Mudróc* (Sáros vm.), *Hencfalva > Hencóc* (Zemplén vm.), de ezek az adatok jellemzően – s talán nem is véletlenül – szintén a Felvidék keleti területeiről kerültek elő, ahol az *-ovъci* képző egyébként is a legproduktívabb és leggyakoribb volt. Megnyugtatóan viszont csak kiterjedtebb adatgyűjtéssel lehetne tisztázni, hogy a változás valóban csak ezt a térséget érintette-e, vagy pedig a szláv–magyar vegyes lakosságú területeken általában is jellemző volt.

A folyamat területi kötöttségeinek vizsgálatán túl ez esetben is különösen nagy jelentősége van a kronológia pontosabb feltárásának. A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, hogy a Szepességben a 16. századnál korábban nem nagyon történt meg a *-falva > -óc* változás. Zemplén vármegyéből Csánki ugyan közöl olyan adatot, ami ennek a változásnak a korábbi lefolyását mutatja (1363: *Henchfalua*, 1372: *Henholcz*, Cs. 1: 349),¹⁶ de a tendencia névrendszertani jelentőségű vonatkozásai ismét csak számos adat esetében válhatnak világgossá.

¹⁶ Nem elképzelhetetlen azonban, hogy Csánki itt téved a két név denotátumának azonosítása kapcsán.

Ezzel együtt meg kellene vizsgálni azt is, hogy az efféle formánsváltás milyen egyéb utótagokat érintett még, azaz csak a *-falvá*-t tartalmazó nevekben következett-e be, vagy pedig más lexémákat, esetleg morfémákat is helyettesített az *-óc*. A problémát tovább árnyalhatná, s ezzel együtt az érvelést tovább erősíthetné, ha az afféle neveket is bevonnánk a vizsgálatba, amelyek esetében az *-óc* kapcsán nem formánscsere, hanem – látszólag legalábbis – képzővel való bővülés figyelhető meg, mint az a *Ruszkín* > *Ruszkínóc* változással kapcsolatban esetleg feltételezhető. Továbbá tanulságos lenne a kérdés másik oldalát is megnézni, ti. hogy más szláv eredetű helynévformánsok is részt vettek-e hasonló magyar névváltozásban.

Mindezekon túl különösen hasznos nézőpont lehetne a szláv–magyar névpárok német nyelvű variánsainak a vizsgálatba vonása is. Szepes vármegye egyes részein ugyanis jelentős számú német nyelvű lakosság élt, s a német nyelv presztízse egyes időszakokban megyei szinten is a magyar nyelvével versengett. Így a nyelvi-etnikai viszonyok átrendeződését illetően talán nem elhanyagolható körülmény, hogy a magyar nevek megváltozása rendre egy *-dorf*-ra végződő német használatú és egy *-ovcé*-ra végződő szlovák név környezetében ment végbe. E tekintetben pedig vélhetően további eredményekre vezetne, ha a kutatást az olyan folyamatok feltárására is kiterjesztenénk, mint pl. a Kolinfalva esetében látott *Kolinsdorf* > *Kolinovitz* változás, ami szintén névrész > névelem cseréjeként írható le, s amelynek a háttérben talán szintén szláv hatás feltételezhető.

5.2. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy mindezekkel pusztán még csak annyit lehet igazolni, hogy az *-óc* bizonyos területeken valamikor – vélhetően a középkor vége táján – formánsszerű sajátosságokkal rendelkezett. A dolgozat elején tárgyalt *Hotkóc* név etimológiája kapcsán viszont egyáltalán nem lényegtelen körülmény, hogy lehet-e bizonyítani, hogy az *-óc* már 1293 környékén, a név keletkezésének idején is helynévformáns volt a magyarban. A fent tárgyalt 16. századi névrendszertani változás bizonyító ereje véleményem szerint még nem elégséges ahhoz, hogy egy 13. századi név eredetének a magyarázata során is perdöntő jelentőségű legyen. A szláv nyelvű környezet, a sok átvett név önmagában ugyanis még nem teszi szükségsszerűvé azt a következtetést, hogy az *-óc* már a 13. századra biztosan helynévalkotó formánssá vált. A kronológiai problémákon túl ugyanis mérlegelni kell azt is, hogy abból, hogy a tárgyalt nyelvi elem részt vett egy névrész > névelem cserében, automatikusan következik-e az is, hogy közvetlenül személynévből való névalkotásra is felhasználták a régiségben a magyar névhasználók.¹⁷

¹⁷ Mert annak ellenére, hogy a *-falva* és az *-óc* cseréjekor az *-óc* formánsként viselkedett, korántsem biztos, hogy önmagában is eljutott a produktivitás magasabb szintjére. Ráadásul hogy az általam névrész > névelem cserének feltételezett változás morfológiai

Az érintett térségre vonatkozóan ennek ellenére összességében nem tartom teljesen elképzelhetetlennek, hogy már a kezdetektől bekövetkező *-ovьci* > *-óc* változást is bizonyos keretek között a formánssá válás egy fokának tekintsük. Az analógián alapuló adaptáció ugyanis arra enged következtetni, hogy a szláv név *-ovьci* végződésének a képző volta tudatosult a többnyelvű viszonyok között elő magyar névhasználókban, s így annak a magyar nevekben *-óc*-cá alakult formája előbb-utóbb a magyar névadásban is szerepet kaphatott. A szláv formáns jellegzetesen magyar változatának létrejötte ugyanis még inkább hozzájárulhatott ahhoz, hogy az *-óc* már mint saját nyelvi képzőelem akár tovább is terjedjen (vö. Benkő 1987/1998: 202).

Ha mindezek fényében az *-óc*-ot szláv eredetű, de önálló magyar helynévképzőként értelmezzük, akkor egyúttal megkérdőjelezzük egy korábban meglehetősen biztosnak tűnő etimológiai fogódzót is, ti. hogy az *-óc*-ra végződő magyar helynevek szinte biztosan szláv eredetűek. Azt gondolom, hogy ez az értelmezés cserébe viszont lehetővé teszi olyan összefüggések felismerését, amelyek által a többnyelvű környezetben bekövetkező nyelvi változásokat sokkal inkább a maguk összetettségében vizsgálhatjuk a régi időkre vonatkozóan is.

értelemben is produktív folyamatnak tekinthető-e, vagy pusztán a már meglévő magyar és szláv nevek analógiás hatásának, nehezen megítélhető, ugyanakkor az is lehet, hogy pusztán csak terminológiai kérdés. Bényei Ágnes a korábban már említett könyvében hosszasan kitér a produktivitás elméleti kérdéseire, s rámutat arra, hogy míg a régebbi magyar nyelvtörténeti szakirodalomban a produktivitást és az analógiát élesen elkülönítették egymástól, azaz úgy fogták fel, hogy egy adott helynévképzőnek van egy jól körülhatárolható produktív időszaka, s ha később szórványosan még létre is jönnek általa új nevek, azt már nem termékenységként, hanem csak analógiaként lehet értelmezni (vö. Bényei 2012: 26). Rámutat azonban arra is, hogy az újabb elméleti irodalom szélesebb tartalmú fogalomként határozza meg a produktivitást, ami – az elsősorban funkcionális szemléletű felfogások szerint – ráadásul skálázható fogalom. Sőt egyes elméletekben a produktivitás mellett az analógia is egyértelműen szerepet kap a szóképzési folyamatok értelmezésében. Zemszkaja az analógiát egyenesen a szóképzés legfontosabb eszközének tekinti, hozzátéve azt is, hogy azért az analógia a termékeny és nem termékeny szóképzés során eltérő módon működik. Bényei Ágnes ezek alapján a régi magyar helynévképzőkre vonatkoztatva a következőképpen fogalmaz: „a produktivitást úgy érdemes felfogni, hogy a szóképzési módok egy produktív skála mentén kontinuumot alkotnak, amelyen belül különböző fokozatok lehetnek” (i. m. 26–27). Azaz ha az *-óc* produktivitását vizsgáljuk, akkor azt nem a *-d* vagy az *-i* képzővel kell párhuzamba állítanunk, hanem pusztán önmagában, abból a szempontból érdemes vizsgálni, hogy keletkeztek-e a felhasználásával új helynevek a magyarban.

Irodalom

- A 131 = Magyar Országos Levéltár. Magyar kancelláriai levéltár. Családtörténeti cédu-
lagyűjtemény.
- Bába Barbara (2013a), Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok. Magyar
Nyelvjárások 51: 103–110.
- Bába Barbara (2013b), Vizsgálatok a földrajzi köznevek története köréből. Doktori disz-
szertáció. Kézirat. Debrecen.
- Benkő Loránd (1987/1998), A történeti nyelvtudomány alapjai. Nemzeti Tankönyvkiá-
dó, Budapest.
- Bényei Ágnes (2012), Helynévképzés a magyarban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
Cs. = Csánki Dezső (1890–1913), Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korá-
ban. 1–3., 5. Budapest.
- Csáky = Bártfai Szabó László (1919), Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez 1–2.
Budapest.
- Df. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai fényképgyűjtemény.
- DI. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai levéltár.
- E 158 = Magyar Országos Levéltár. Magyar kincstári levéltárak. Magyar kamara archí-
vuma. Conscriptioes portarum. 35. kötet, 1538–1696. (MOL Filmtár 1645–1646.
tekercs). 36. kötet, 1567–1620. (MOL Filmtár 1646–1647. tekercs.)
- Engel Pál (2001), Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a kö-
zép-kori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Budapest.
- Fekete Nagy Antal (1930), A Petróczy levéltár középkori oklevelei. Első közlemény. Le-
véltári közlemények 8: 190–264.
- Fekete Nagy Antal (1934), A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest.
- Kiss Lajos (1988), Földrajzi nevek etimológiai szótára. 1–2. Negyedik, bővített és javí-
tott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. = FNESz.
- Hoffmann István (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In:
Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.), Helynévtörténeti tanulmányok 1. A Debreceni
Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. 9–61.
- Hoffmann István (1993/2007), Helynevek nyelvi elemzése. A Debreceni Kossuth Lajos
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen,
1993. Második kiadás: Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Ki-
adó, Budapest, 2007.
- Hradzsky József (1884), Vándorlások a Szepességen. Szepesvár és környéke. Igló.
- Hradzsky József (1895), A szepesi 'Tiz-lánsások széke', vagy a 'kisvármegye' törté-
nete. Lőcse.
- Igló = Illéssy János (1899).
- Illéssy János (1899), Igló kir. korona- és bányaváros levéltára. Budapest.
- Iványi Béla (1917), A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803. 1. Lőcse.

- Kenyhercz Róbert (2013a), A középkori oklevelek hangtörténeti forrásértékének kérdésehez. *Magyar Nyelvjárások* 51: 59–72.
- Kenyhercz Róbert (2013b), A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- FNESz = Kiss Lajos (1988).
- Kniezsa István (1943/2001), Keletmagyarország helynevei. In: Deér József – Gáldi László (szerk.), *Magyarok és románok 1.* Athenaeum, Budapest, 1943. 111–313. Újraközlése: *Kisebbségkutatási könyvek.* Lucidus Kiadó, Budapest. 2001.
- Kniezsa István (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája. In: Pais Dezső közreműködésével Mikešy Sándor (szerk.), *Névtudományi vizsgálatok.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája. Akadémiai Kiadó, Budapest. 19–26.
- Lipszky = Lipszky János (1808), *Repertorium locorum objectorumque in XII tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarium, Magni item Principatus Transylvaniae occurrentium.* Buda.
- Mályusz Elemér – Borsa Iván (1988), *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525.* Budapest.
- Máriássy = Iványi Béla (1917).
- N 78 = *Magyar Országos Levéltár. Regnicolaris levéltár. Archivum regni. Országos összeírások.* Ladula BB-CC. Ladula GG-HH 1715. évi összeírás. 7. téka.
- Póczos Rita (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RegArp = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* 1–2/1. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest, 1923–1943. 2/2–3. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest, 1961. 2/4. Szerk. Borsa Iván. Budapest, 1987.
- Šmilauer, Vladimír (1970), *Příručka Slovanské Toponomastiky. Handbuch des slawischen Toponomastik.* Academia, Praha.
- J. Soltész Katalin (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szent-Iványi = Mályusz Elemér – Borsa Iván (1988).
- Tóth Valéria (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Tóth Valéria (2004), *Az inetimologikus mássalhangzók a magyar helynevekben* 1–2. *Magyar Nyelv* 100: 321–331, 454–470.
- Tóth Valéria (2008): *Településnevek változástipológiája.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- UC = *Magyar Országos levéltár. Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Urbaria et conscriptiones (E 156).*
- Wagner = Wagner Károly (1774–1778), *Analecta Scepussii sacrii et profani.* 1–4. Bécs.